

Bloeikracht

© 2026 Fred Korthagen, Kiki de Jonge en Ewald de Keijzer | Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van de artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van artikel 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

Vormgeving en opmaak: JACKY-O, Rotterdam

ISBN 9789024476503

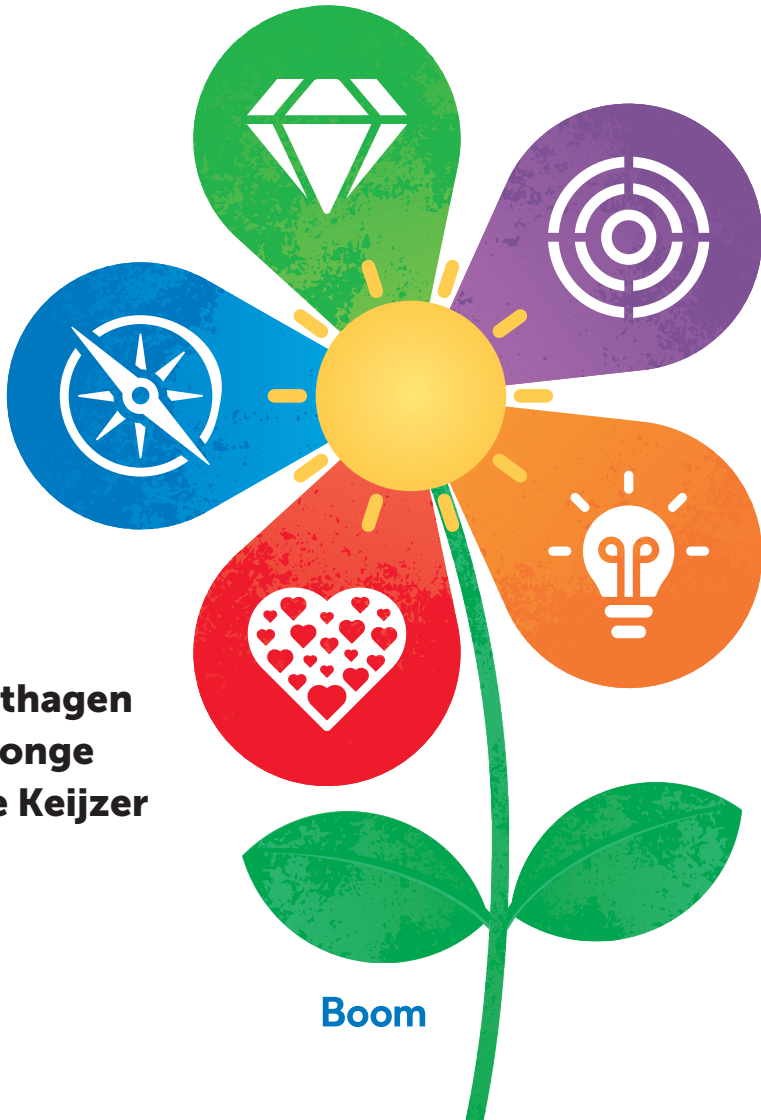
NUR 840

www.boom.nl/primair-onderwijs

BASISBOEK

BLOEI- KRACHT

Persoonsvorming en burgerschap in het basisonderwijs

**Fred Korthagen
Kiki de Jonge
Ewald de Keijzer**

Boom

Wil je Bloeikracht tot leven brengen in je klas? In het *Praktijkboek Bloeikracht* wordt de visie uit dit basisboek vertaald naar de dagelijkse lespraktijk, met uitgewerkte werkvormen en concrete activiteiten voor elk leergebied en alle leerdoelen.

Inhoud

Voorwoord	8
Leeswijzer voor dit boek	12
1 Inleiding op het thema bloeikracht en op persoonsvorming	13
1.1 Het doel van dit boek	14
1.2 Bloeikracht centraal	15
1.3 De benadering van persoonsvorming in dit boek	18
1.4 De doelen van onderwijs	19
1.5 Wat verstaan we onder persoonsvorming?	21
1.6 Aandacht voor persoonsvorming bevordert ook cognitief leren	23
1.7 Persoonsvorming omvat andere bekende gebieden	25
1.8 De school als oefenplaats	28
1.9 School en thuis	30
1.10 Vooruitblik	30
2 Persoonsvorming: de vijf leergebieden	31
2.1 Vijf leergebieden	32
2.2 Leergebied 1 Kernkracht: Kernkwaliteiten en talenten	34
2.3 Leergebied 2 Focuskracht: Aandacht, bewustzijn en zelfregulatie	36
2.4 Leergebied 3 Creatiekracht: Creativiteit en probleemoplossend vermogen	40
2.5 Leergebied 4 Zijnskracht: Zijn, samenzijn en samenleven	42
2.6 Leergebied 5 Koerskracht: Informatieverwerking, waarden en moreel kompas	44
2.7 Werken met vijf leergebieden	46
2.8 Vooruitblik	48
3 Een positieve pedagogiek: het theoretische fundament	51
3.1 Inleiding	52
3.2 Het kind centraal	53
3.3 Een actuele wetenschappelijke basis	54
3.4 Een positieve pedagogiek	54
3.5 Uitgaan van hoop	57
3.6 De ontwikkeling van een eigen identiteit en innerlijk kompas	58
3.7 De zelfdeterminatietheorie	59
3.8 Bewustzijnsontwikkeling en zelfregulatie	61
3.9 De ontwikkeling van een groei-mindset	62
3.10 Hersenonderzoek	62

3.11	Het hele kind	64
3.12	De relatie leraar-leerling	64
3.13	Tot slot	66
4	1 KERNKRACHT: Kernkwaliteiten en talenten	69
I	Inleiding op leergebied 1 Kernkracht	72
4.1	Kernkracht	72
4.2	Kernkwaliteiten voelen en inzetten geeft kernkracht	76
4.3	Talenten	78
4.4	Het bevorderen van kernkwaliteiten en talenten in het onderwijs	79
4.5	Flow	80
II	Wat vraagt leergebied 1 van je als leerkracht?	84
III	Leerdoelen bij leergebied 1 Kernkracht	87
IV	Voorbeelden van werkvormen en instrumenten	90
V	Verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van leergebied 1 Kernkracht	98
5	2 FOCUSKRACHT: Aandacht, bewustzijn en zelfregulatie	105
I	Inleiding op leergebied 2 Focuskracht	108
5.1	Focuskracht	108
5.2	Bronnen van gedrag	109
5.3	Aandacht en bewustzijn	112
5.4	Reflectiegewoonten	115
5.5	Reflecteren over overtuigingen	118
5.6	Zelfregulatie en executieve vaardigheden	119
II	Wat vraagt leergebied 2 van je als leerkracht?	121
III	Leerdoelen bij leergebied 2 Focuskracht:	123
IV	Voorbeelden van werkvormen en instrumenten	126
V	Verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van leergebied 2 Focuskracht	134
6	3 CREATIEKRACHT: Probleemoplossend vermogen en creativiteit	147
I	Inleiding op leergebied 3 Creatiekracht	150
6.1	Creatiekracht	150
6.2	Probleemoplossend vermogen	150
6.3	Oplossingsstrategieën	155
6.4	Creativiteit	156
6.5	Uitingsvormen van creativiteit	157
6.6	Kernkwaliteiten die helpen bij creativiteit	159
6.7	De weg naar creativiteit: spelregels	160
6.8	Belemmeringen die creatiekracht blokkeren	163
6.9	Nieuwe mogelijkheden zien	165

6.10	Het ontwikkelen van creatiekracht	166
II	Wat vraagt leergebied 3 van je als leerkracht?	169
III	Leerdoelen bij leergebied 3 Creatiekracht	171
IV	Voorbeelden van werkvormen en instrumenten	174
V	Verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van leergebied 3 Creatiekracht	181
7	4 ZIJNSKRACHT: Zijn, samenzijn en samenleven	187
I	Inleiding op leergebied 4 Zijnskracht	190
	7.1 Zijnskracht	190
	7.2 Invloed van de drie basisbehoeften op zijnskracht	193
	7.3 Burgerschapsonderwijs, zijnskracht en de ontwikkeling van democratische waarden	194
II	Wat vraagt leergebied 4 van je als leerkracht?	197
III	Leerdoelen bij leergebied 4 Zijnskracht	199
IV	Voorbeelden van werkvormen en instrumenten	202
V	Verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van leergebied 4 Zijnskracht	210
8	5 KOERSKRACHT: Informatieverwerking, waarden en moreel kompas	221
I	Inleiding op leergebied 5 Koerskracht	224
	8.1 Koerskracht	224
	8.2 Informatieverwerking	225
	8.3 Waarden	227
	8.4 Moreel kompas	230
II	Wat vraagt leergebied 5 van je als leerkracht?	233
III	Leerdoelen bij leergebied 5 Koerskracht	235
IV	Voorbeelden van werkvormen en instrumenten	238
V	Verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van leergebied 5 Koerskracht	247
	Nawoord	259
	Referenties	261
	Lijst van voorbeelden	272
	Lijst van oefeningen	274
	Over de auteurs	275
	Register	277

Voorwoord

Hoe kunnen we leerlingen op de basisschool ondersteunen om tot bloei te komen? Daaronder verstaan wij: hoe kunnen we hen helpen om zich optimaal te ontwikkelen en een gelukkig leven te leiden; en hoe kunnen we hen helpen op te groeien tot verantwoordelijke volwassenen? Dat zijn de kernvragen die centraal staan in dit boek.

In onze visie is *persoonsvorming* een centraal doel van het onderwijs. In dit boek ligt daarom de nadruk op de pedagogische dimensie in het onderwijs. Al vele malen is de pedagogische taak van het onderwijs benadrukt, onder andere door verschillende onderwijsministers. Ook in recente beleidsdocumenten komt het belang van een sterke *pedagogische basis* duidelijk naar voren (bijv. VNG, Branchevereniging Maatschappelijke Kinderopvang, PO-Raad, VO-Raad & MBO Raad, 2022). Toch blijft de aandacht in onderwijsbeleid vaak eenzijdig gericht op het aanleren van basisvaardigheden als taal en rekenen.

Intussen is er op school ook altijd sprake van persoonsvorming en de meeste leerkrachten zijn daar dagelijks en bewust mee bezig. Hoe je als leerkracht ook lesgeeft, je hebt altijd óók een pedagogische rol, alleen al door de manier waarop je in verschillende situaties op leerlingen¹ reageert. Dit boek helpt leerkrachten om dit systematisch en doelgericht te doen, op basis van een leerlijn persoonsvorming.

Gerichte aandacht voor persoonsvorming is ook essentieel voor het vermogen van leerlingen om basisvaardigheden te verwerven in de reguliere schoolvakken. Onderzoek laat zien dat leerlingen die zich veilig en gewaardeerd voelen, meer betrokkenheid tonen bij het leren. Hierdoor verbeteren hun motivatie, hun concentratie en uiteindelijk hun leerprestaties. Persoonsvorming ondersteunt daarom niet alleen de persoonlijke ontwikkeling van kinderen, maar vormt ook een vruchtbare voedingsbodem voor hun cognitieve leren. We geven hiervoor in dit boek concrete handvatten.

De pedagoog Gert Biesta heeft de aandacht gevestigd op persoonsvorming toen hij benadrukte dat onderwijs zich niet alleen moet richten op *kwalificatie* (het verwerven van kennis, vaardigheden en houdingen waarmee je op een bepaalde manier kunt handelen, bijvoorbeeld in je beroep), maar ook op

1 In dit boek zullen we soms spreken over 'kinderen', namelijk als we het meer in het algemeen hebben over het opgroeien van jonge mensen, en vaak over 'leerlingen', namelijk als we het specifiek hebben over kinderen binnen de context van onderwijs.

socialisatie (voorbereiding op een leven als lid van een gemeenschap) en *subjectificatie* (als persoon vrij, volwassen en verantwoordelijk in de wereld leren zijn). Deze brede blik op de doelen van onderwijs heeft ons geïnspireerd om in dit boek het thema persoonsvorming concreet uit te werken en te verdiepen, daarbij voortbouwend op het werk van andere auteurs en organisaties, zoals de Stichting Leerplanontwikkeling (SLO). We verwijzen in dit boek naar die bronnen.

We richten ons in eerste instantie op het basisonderwijs, maar persoonsvorming begint al veel eerder, eigenlijk vanaf de geboorte van kinderen. Elke ouder of opvoeder levert hier een grote bijdrage aan. Een veilige bedding is daarbij essentieel. En persoonsvorming houdt natuurlijk niet op na de basisschool. We bieden dan ook een kader voor persoonsvorming dat ouders² en professionals, bijvoorbeeld uit de kinderopvang/voorschoolse educatie, uit het voortgezet onderwijs en uit het middelbaar beroepsonderwijs kan inspireren bij hun belangrijke taak om de ontwikkeling van kinderen te ondersteunen.

Idealiter werken scholen en ouders nauw samen rond het thema persoonsvorming. Een belangrijke stap daarbij is het herkennen van de persoonlijke kwaliteiten van kinderen en het ondersteunen van de ontwikkeling van die kwaliteiten en van het inzetten daarvan. We laten in dit boek zien hoe je dat als leerkracht kunt doen.

Het thema persoonsvorming raakt ook aan het gebied van *burgerschapsonderwijs*, dat sinds 2006 wettelijk verplicht is op de basisschool en waarvan de kaders in 2021 verder zijn aangescherpt. De meeste onderwijzers zijn het erover eens dat burgerschapsonderwijs niet beperkt moet blijven tot *theorie*, bijvoorbeeld kennis over democratische principes en collectieve waarden, maar dat het ook vraagt om ervaringsgericht leren.

Aansluitend bij het werk van anderen, bijvoorbeeld de SLO, gaan wij ervan uit dat in het burgerschapsonderwijs de *levende werkelijkheid* van onze samenleving als uitgangspunt genomen moet worden. Dat begint bij de minisamenleving die een schoolklas vormt. Hoe kun je als leerling al jong leren om in die mini-samenleving jouw plek in te nemen, met ruimte voor jouw wensen en behoeften en met aandacht voor die van anderen? Dat vraagt om een onderwijspraktijk waarin leerlingen leren om op een respectvolle manier met elkaar om te gaan, hun gevoelens en behoeften te uiten en samen te werken bij het creëren van een omgeving waarin iedereen zich gezien en gehoord voelt.

2 Als we in dit boek de term 'ouders' gebruiken, kan die ook verwijzen naar opvoeders die niet de biologische ouders zijn van een kind.

In dit boek werken we de thema's persoonsvorming en burgerschapsonderwijs uit. We doen dit op een (a) samenhangende, (b) praktische én (c) wetenschappelijk verantwoorde manier. We hebben ons tot doel gesteld een uitwerking te creëren die aan deze drie criteria voldoet. Zo willen we leraren helpen om, nog beter dan al gebeurt, invulling te geven aan het thema persoonsvorming. Dit boek slaat dus een brug tussen de theoretisch-filosofische inzichten over persoonsvorming die door de jaren heen geformuleerd zijn, en de praktijk op school.

We maken in dit boek duidelijk waar persoonsvorming in het basisonderwijs zich op kan richten en aan welke concrete leerdoelen kan worden gewerkt. Dat doen we door de uitwerking van een leerlijn persoonsvorming in vijf leergebieden, die we elk concretiseren met behulp van concrete doelen en voorbeelden van werkvormen en instrumenten. Daarnaast zal er een praktijkboek verschijnen met voor elk leergebied méér praktische werkvormen en concrete activiteiten, die allemaal onmiddellijk in de klas te gebruiken zijn. Het gaat ons niet alleen om een inhoudelijke uitwerking van het thema persoonsvorming. Minstens zo belangrijk is de pedagogische visie die eraan ten grondslag ligt en die zichtbaar wordt in de houding en het handelen van de leerkracht. We werken zo'n pedagogische visie uit in dit boek, onder de naam positieve pedagogiek. Die uitwerking is niet bedoeld als een definitief bouwwerk, maar we hopen op een doorgaande ontwikkeling waaraan ook leraren, scholen en andere professionals kunnen bijdragen.

De inhoudelijke uitwerking van persoonsvorming en de pedagogische visie die wij beschrijven, zijn gebaseerd op een grondige verkenning van de wetenschappelijke literatuur en op praktijkervaringen op verschillende scholen. Theorie en praktijk zijn terug te vinden in de verschillende hoofdstukken van dit boek. Daarmee bieden we een kader dat afstemming binnen schoolteams gemakkelijker maakt en ook helpt bij de uitwisseling tussen scholen die van elkaar willen leren. Daarnaast hopen we dat dit boek een doorgaand gesprek stimuleert tussen onderwijsprofessionals over de vraag wat we kinderen in deze eeuw willen meegeven.

We hopen dat je als lezer geïnspireerd wordt door dit boek. Het is zeker mogelijk om alle hoofdstukken achter elkaar te lezen, maar dit boek biedt ook de mogelijkheid om te grasduinen in onderwerpen die je persoonlijk aanspreken. Na dit voorwoord vind je een leeswijzer die helpt om daarbij je eigen keuzes te maken.

We willen graag een woord van dank uitspreken, want dit boek is het resultaat van jaren intensief samenwerken met talloze anderen. Onze ideeën zijn verrijkt met de kennis, ervaringen en reacties van vele leerlingen, leerkrachten, schoolleiders, bestuurders, coaches en verschillende onderwijsexperts.

We zijn dankbaar dat de inzichten die we daardoor hadden ontwikkeld, verder konden worden verdiept binnen scholen die bezig zijn om persoonsvorming een plek te geven in hun onderwijs, waaronder de scholengroep Obase in Zeeland.

Het is een onmogelijke taak eenieder die heeft bijgedragen aan dit boek, persoonlijk te noemen. Graag maken we een uitzondering voor de volgende mensen:

- Ed de Jonge, filosoof en onderwijskundige, die ons door zijn inzichten een waardevolle aanzet verschafte voor het vijfde leergebied van persoonsvorming en die ons belangrijke feedback gaf;
- Ellen Nuijten, die vanuit haar ervaring als kracht- en zijnsgericht coach en trainer kritisch meelas bij de totstandkoming van dit boek en die veel waardevolle feedback en suggesties gaf;
- Hildelien Verkuyl, die vanuit haar achtergrond in de historisch-wijsgerige pedagogiek en orthopedagogiek heeft meegedacht over de uitgangspunten van dit boek;
- Tiemen Zijlstra, die als coach-on-the-job meehielp om inspirerende voorbeelden te verzamelen uit de concrete praktijk van persoonsvorming op scholen en die feedback gaf op een conceptversie van dit boek;
- Judith Rood en haar collega's van uitgeverij Boom, die ons hielpen het boek beter te stroomlijnen.

We bedanken ook onze meelezers Chris Hazelebach, André Koster, Gerda Melsen, Margreeth Remijnse-Alta en Theo Sprong voor hun waardevolle suggesties.

Bij voorbaat gaat onze dank uit naar onze lezers, die hopelijk gebruik gaan maken van de onderbouwde visie op persoonsvorming en de leerlijn die wij presenteren. Onze hoop is dat dit boek een beweging op gang brengt waaraan velen hun bijdrage gaan geven, zodat persoonsvorming een duidelijke en duurzame plek krijgt in het onderwijs op de basisschool.

Fred Korthagen
Kiki de Jonge
Ewald de Keijzer

Leeswijzer voor dit boek

In dit boek maken we concreet hoe de uitgangspunten van bloeikracht vorm kunnen krijgen op elke basisschool. Je kunt het boek vanaf het begin lezen, of grasduinen op een manier die jou aanspreekt. Het boek is als volgt opgebouwd:

In hoofdstuk 1-3 leggen we het fundament voor onze visie en voor de uitwerking van bloeikracht.

- *Hoofdstuk 1* heet *Inleiding op het thema bloeikracht en op persoonsvorming*. Hierin schetsen wij de uitgangspunten die ten grondslag liggen aan dit boek en aan de leerlijn persoonsvorming. Ook bespreken wij de relatie tussen deze leerlijn en allerlei andere doelen en thema's in het onderwijs.
- *In hoofdstuk 2*, getiteld *Persoonsvorming: De vijf leergebieden*, werken we onze visie uit in vijf leergebieden van persoonsvorming. Ook onderbouwen we deze leergebieden op basis van wetenschappelijke publicaties en overheidsdocumenten waarin de doelen van het basisonderwijs staan beschreven.
- *Hoofdstuk 3* heet *Een positieve pedagogiek: Het theoretische fundament*. Daarin beschrijven we onze pedagogische visie, die een onderlegger biedt voor onze uitwerking van de leerlijn persoonsvorming.

In de hoofdstukken 4-8 werken we de vijf leergebieden van persoonsvorming één voor één uit.

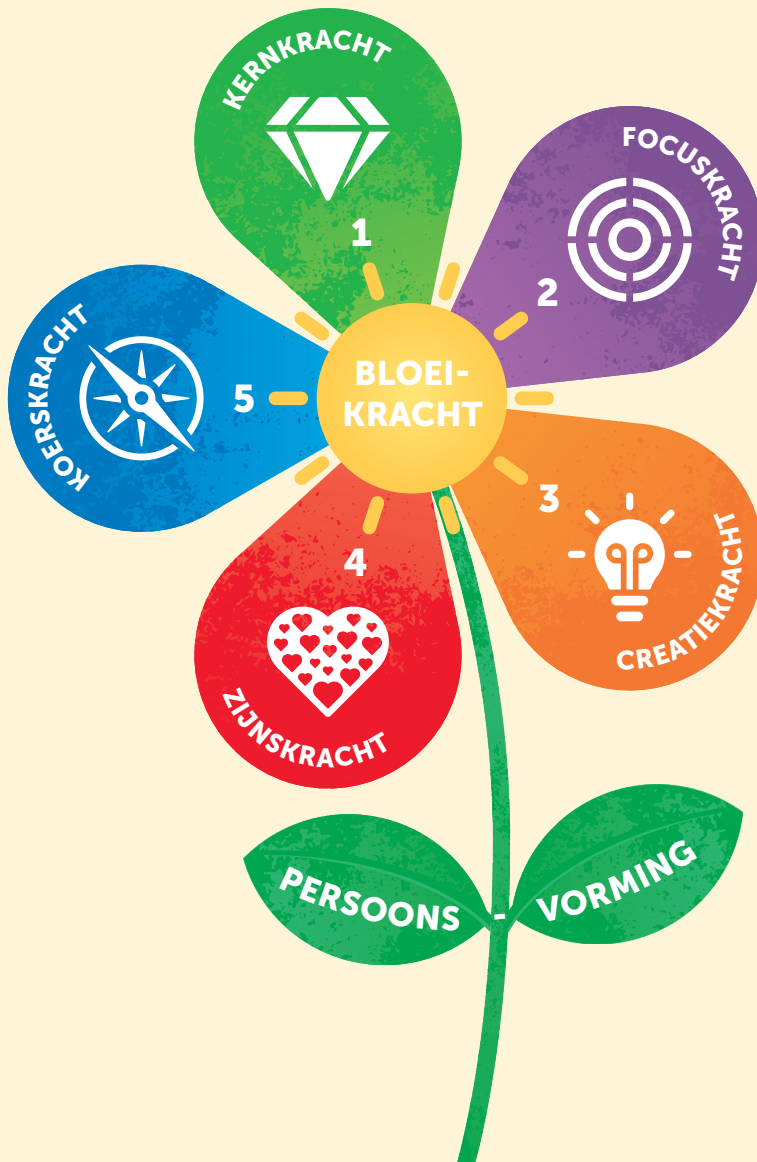
- Hoofdstuk 4: Kernkracht: Kernkwaliteiten en talenten
- Hoofdstuk 5: Focuskracht: Aandacht, bewustzijn en zelfregulatie
- Hoofdstuk 6: Creatiekracht: Probleemoplossend vermogen en creativiteit
- Hoofdstuk 7: Zijnskracht: Zijn, samenzijn en samenleven
- Hoofdstuk 8: Koerskracht: Informatieverwerking, waarden en moreel kompas

Voor elk leergebied komt in vijf delen aan de orde:

- I Een inleiding op dit leergebied.
- II Wat vraagt dit leergebied van je als leerkracht?
- III De uitwerking naar concrete leerdoelen.
- IV Enkele voorbeelden van concrete werkvormen om in de klas vorm te geven aan het leergebied.
- V Een verdieping en wetenschappelijke onderbouwing van het leergebied en de relatie met de leerdoelen.

1

Inleiding op het thema bloeikracht en op persoonsvorming

*'Een mens die zich gezien en begrepen voelt,
bloeit op en verandert op bijna magische wijze'*

- Roberto Assagioli

Dit boek gaat over het tot bloei komen van kinderen, zodat zij zich optimaal ontwikkelen, een gelukkig leven kunnen leiden en opgroeien tot verantwoordelijke volwassenen. Wij werken dit uit in een concrete leerlijn persoonsvorming die de bloeikracht van leerlingen bevordert. Die bloeikracht zit van nature in ieder kind.

In dit eerste hoofdstuk presenteren wij onze visie op het thema bloeikracht en schetsen wij de uitgangspunten van een leerlijn persoonsvorming, een uitwerking die zowel gebaseerd is op de wetenschap als op praktijkervaringen. We introduceren geen nieuwe taak voor het onderwijs, want een leerlijn persoonsvorming geeft handen en voeten aan taken die het onderwijs al heeft en waar scholen volop mee bezig zijn. Dat zullen we in dit hoofdstuk laten zien. We zullen ook bespreken dat sociaal-emotionele ontwikkeling onderdeel is van persoonsvorming, maar dat persoonsvorming een veel breder gebied beslaat.

De leerlijn persoonsvorming geeft leerlingen de voedende grond om het beste uit zichzelf te halen en tot bloei te komen, en ook om te leren anderen daarbij te ondersteunen. Bovendien draagt aandacht voor mentale gezondheid, persoonlijke groei en welzijn van leerlingen bij aan hun cognitieve ontwikkeling.

1.1 Het doel van dit boek

Dit boek is geschreven om basisscholen te helpen persoonsvorming een stevige plek te geven in het dagelijks onderwijs. Het biedt een visie én een praktische leerlijn, waarmee je als school doelgericht aan de slag kunt.³ Daarbij richten wij ons op alle onderwijsprofessionals die werkzaam zijn in het primair onderwijs. De visie en theorie zijn echter ook van toepassing op het voortgezet onderwijs en het middelbaar beroepsonderwijs. Naast de visie en theorie zijn ook de leerdoelen en oefeningen in dit boek direct bruikbaar en gemakkelijk aan te passen voor het voortgezet onderwijs en het mbo.

In de onderdelen van dit boek die gaan over de hele concrete uitwerking van persoonsvorming in het basisonderwijs, richten wij ons specifiek op leerkrachten. Dat geven we daarbij ook duidelijk aan.

³ De keuze voor een *leerlijn* persoonsvorming is fundamenteel. Net als andere auteurs, erkennen we dat de relatie leerkracht-leerling hierin essentieel is (we gaan hier in par. 3.12 verder op in).

Persoonsvorming begint niet pas op school. Thuis doen kinderen al volop ervaringen op die hen vormen: in hoe ze spelen, omgaan met broertjes, zusjes of andere kinderen en samenleven in het gezin. Ouders zijn de eerste begeleiders in dit proces. Wij zien school en thuis graag als partners die elkaar versterken.

In dit eerste hoofdstuk staan we stil bij de vraag wat de doelen zijn van onderwijs. Wat willen we als onderwijsprofessionals (leerkrachten, schoolleiders, besturen), met name in het basisonderwijs, bereiken bij kinderen? Wat willen we hen meegeven? Op basis daarvan bespreken we het thema persoonsvorming en preciseren we hoe dit thema verbonden is met andere bekende aspecten van het onderwijs.

Voorbeeld 1.1 Een ontmoeting met een oud-leerling

Stel, je bent leerkracht op een basisschool. Na vele jaren ontmoet je in de supermarkt een oud-leerling van je. Nadat je hebt gevraagd hoe het met hem of haar gaat, vraag je hoe deze oud-leerling terugkijkt op de tijd dat die bij jou in de klas zat. Wat hoop je dat die daarover zal zeggen?

Wij, de auteurs van dit boek, en hopelijk vele van onze lezers, zouden het fantastisch vinden als de leerling uit dit voorbeeld zou zeggen: 'Het was fijn bij u in de klas! Ik voelde mij er thuis. Ik kon mezelf zijn, ik werd gezien in wie ik was en ik werd uitgedaagd om mijn kwaliteiten in te zetten. Daardoor was leren fijn. Ik heb ook geleerd de kwaliteiten van anderen te herkennen, wat zorgde voor een fijne verbinding en samenzijn. We trokken met z'n allen samen op. Die periode was een springplank voor mijn verdere ontwikkeling!' Ons hart zou een sprongetje maken. En we zouden meteen denken aan al het psychologisch onderzoek dat aantoont dat persoonlijke groei enorm wordt bevorderd door een positieve, ondersteunende context en wordt geremd door negatieve ervaringen.

1.2 Bloeikracht centraal

In de afgelopen jaren hebben zowel de Unesco⁴ als de OECD⁵ *flourishing* uitgeroepen tot centraal doel van het onderwijs. Hier sluit dit boek bij aan. Idealiter is het onderwijs een plek waar kinderen samen mogen bloeien. Wanneer

⁴ Unesco is een afkorting van United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization.

⁵ OECD is een afkorting van Organisation for Economic Co-operation and Development.

wij de hoop uitspreken dat kinderen tot bloei kunnen komen, bedoelen we ook dat ieder kind het recht heeft om optimaal zichzelf te zijn en ondersteund te worden bij zowel het leren als bij persoonlijke groei. Dit ongeacht etniciteit, gender, seksuele voorkeur, religie, sociale klasse en fysieke of psychische mogelijkheden (waaronder verschillen in hoe mensen denken, leren en informatie verwerken). Het gaat ons dus ook om het omarmen van diversiteit.

Q De term 'bloeien' (*flourishing*) is door de psycholoog Seligman (2011) omschreven als het vinden van vervulling in ons leven, het verrichten van betekenisvolle taken die de moeite waard zijn, en het zich verbinden met anderen op een diep niveau – in essentie het 'goede leven' leven. Bij de term 'het goede leven' verwijst Seligman, net als veel anderen, naar de Griekse filosoof Aristoteles die daarmee een leven bedoelde dat in overeenstemming is met 'universele deugden',⁶ waarin je het potentieel vervult dat je in je hebt, betekenisvolle relaties onderhoudt en bijdraagt aan het welzijn van de gemeenschap.⁷ Zo'n leven maakt je volgens Aristoteles gelukkig (Aristoteles, 1999).⁸

Als we de metafoer van 'bloeien' doortrekken, dan zien wij een klas als een bloemenveld. Elke bloem die je van dichtbij bekijkt is op zichzelf een klein wonder. En geen van de bloemen vraagt zich af of zij wel zo mooi is als de andere bloemen en wat zij ervoor moet doen om te groeien en bloeien. Elke bloem heeft een waarde op zich en het rijke palet aan verschillende bloemen maakt het bloemenveld mooi. Elke bloem heeft bloeikracht in zich, die is er van nature. Toch is er iets voor nodig om die bloeikracht te laten leiden tot groei en ontplooiing: voedingsstoffen, water, zonlicht. Net zo hebben kinderen ondersteuning van buitenaf nodig om hun bloeikracht tot zijn recht te laten komen.

In onze visie kunnen mensen pas werkelijk tot bloei komen als ze ingebed zijn in een gemeenschap, oftewel als zij leven vanuit verbinding met anderen. We hebben elkaar nodig in deze samenleving om optimaal te floreren; dat begint al vanaf de geboorte, in de opvoeding en daarna op school. Het is daarom van groot belang om al jong te leren elkaar te respecteren en te ondersteunen. De positieve gevoelens die daardoor ontstaan zijn ook van in-

⁶ Aristoteles beschouwde deugden als universeel en ging ervan uit dat je kunt leren om die universele deugden in jezelf te ontwikkelen. Dat komt overeen met hoe wij kijken naar persoonlijke kwaliteiten (zie hoofdstuk 4).

⁷ Een recent overzicht van de literatuur op dit gebied is te vinden in Compton en Hoffman (2024).

⁸ Foucault heeft gesteld dat we deze visie op het goede leven te veel zijn kwijtgeraakt in onze maatschappij, die bepaald wordt door machtsverhoudingen en denken in termen van rechten en plichten en te weinig door een bestaansethiek (Foucault, 2004).

vloed op de cognitieve prestaties van leerlingen: leerlingen die zichzelf kunnen zijn en die zich geaccepteerd voelen, ervaren minder stress en presteren daardoor beter bij kernvakken als taal, lezen en rekenen en wiskunde. Hierop komen we terug in par. 1.6.

'The gardener does not make a plant grow. The job of a gardener is to create optimal conditions.'

- Sir Ken Robinson

Kan het ideaal om alle leerlingen tot bloei te brengen verwezenlijkt worden in het onderwijs? Ons antwoord is: ja! En waarschijnlijk zijn vele van onze lezers het met ons eens. Het tot bloei brengen van leerlingen is niet alleen een droom. We kennen voorbeelden van scholen waarin dit werkelijkheid is geworden. Die ervaringen hebben wij benut bij het ontwerpen van de leerlijn persoonsvorming.

Dit boek kan daarom leerkrachten, schoolleiders en schoolbesturen inspireren met een positieve, inspirerende kijk op onderwijs die ook praktisch realiseerbaar is. Het uitgangspunt daarvan is dat leerlingen hun kwaliteiten en talenten leren kennen en leren gebruiken, dat zij zelfvertrouwen en veerkracht ontwikkelen, verantwoordelijkheid leren dragen voor een groter geheel en respectvol met anderen leren omgaan. En we streven ernaar dat op die manier cohesie en verbinding worden versterkt.

'Het is eigenlijk opvallend hoe behaviouristisch het moderne onderwijs is geworden. Het gaat om opbrengsten en uitkomsten, om prestaties en gedrag, om meetbaarheid en zichtbaarheid, inclusief de zichtbaarheid van het leren, en de bewijslast hiervoor wordt voortdurend op het bordje van de leerling gelegd middels toetsen, presentaties, werkstukken, portfolio's, leerlingvolgsystemen, enzovoort. Dat is niet allemaal slecht, maar als dit het enige "register" is dat in het onderwijs wordt bespeeld, raakt er iets uit balans. De mens heeft immers niet alleen een buitenkant maar heeft, als persoon, ook een binnenkant of binnenwereld. Die is cruciaal voor ons persoon-zijn, omdat we daar niet alleen onze gedachten en gevoelens maar ook ons zelf op de meest intieme manier tegenkomen en ontmoeten. De vraag is niet hoe we in opvoeding en onderwijs meer greep op die binnenwereld zouden kunnen krijgen, maar wel wat we eigenlijk doen en zouden kunnen doen om bij te dragen aan de inrichting of stoffering van die binnenwereld.'

- Prof. dr. Gert Biesta (2018, p. 30-31)

Zo willen we bijdragen aan de mentale gezondheid van kinderen, de wereldburgers van morgen. De enorme toename van mentale problemen onder jongeren vraagt om actie (Boer e.a., 2021). Daarbij willen we verder gaan dan een aanpak die probeert te repareren wat er is misgegaan. We vinden het belangrijk dat kinderen van jongs af aan geholpen worden om hun innerlijke kracht te ontwikkelen en balans te vinden in hun leven. Om een uitspraak van Frederick Douglas te citeren (uit 1855): 'It is easier to build strong children than to repair broken men'. Dat is een belangrijk thema in onze uitwerking van een leerlijn persoonsvorming.

1.3 De benadering van persoonsvorming in dit boek

Wij werken onze missie concreet uit in een leerlijn waarin de persoonsvorming van leerlingen centraal staat. We gaan daarbij uit van een optimistische, hoopvolle visie op onderwijs en op de ontwikkeling van leerlingen en de samenleving.

'Jonge mensen hebben hoop en optimisme nodig.

Die vormen de motor van hun persoonlijke ontwikkeling.'

- Prof. dr. Micha de Winter (2017, p. 2)

Daarbij sluiten we niet de ogen voor wat er allemaal lastig is en voor de belemmeringen die naar voren komen bij het realiseren van deze visie. We leven nu eenmaal in een complexe wereld vol problemen, een wereld vol polarisatie en strijd. Die krachten werken ook dagelijks door in de minisamenleving van de school. Bovendien zijn klassen soms groot en er is veel werkdruk in het onderwijs.

Toch hoeft dit geen belemmering te zijn voor het blijven nastreven van het ideaal dat we hierboven beschreven. Het is namelijk onze ervaring dat je als leerkracht of schoolleider steeds een keuze hebt: de keuze om je te laten dwarsbomen door problemen en belemmeringen, of voort te bouwen op de kwaliteiten die je in je hebt, op jouw ideaal en je kracht. Steeds opnieuw kun je afstemmen op je innerlijk potentieel, ook al kun je soms maar kleine stapjes nemen.

En datzelfde geldt voor leerlingen. Zij kunnen stapje voor stapje leren dat het een keuze is om je te laten tegenhouden door belemmeringen of voort te bouwen op de kracht die je in je hebt, het potentieel in je dat tot bloei kan komen. En kinderen kunnen al op school ervaren hoe je *samen met anderen* mooie dingen kunt creëren, ook als je eerst gelooft dat sommige medeleerlingen heel anders denken of voelen dan jij. Zo kunnen ze *samen tot bloei*

komen, ongeacht verschillen. En zo kan onderwijs bijdragen aan een mooiere wereld.

*'Between stimulus and response there is a space.
In that space there is our power to choose our response.
In that response lies our growth and our freedom.'*

- Viktor E. Frankl⁹

In dit boek onderbouwen we deze visie met praktijkervaringen en met de resultaten van wetenschappelijk onderzoek, waardoor een stevig kader voor persoonsvorming ontstaat. Wat betreft de praktijk: eigenlijk zijn alle scholen al bezig met thema's die te maken hebben met persoonsvorming. Wat betreft onderzoek: we hebben een veelheid aan wetenschappelijke publicaties benut, omdat we onze uitwerking van persoonsvorming mede wilden baseren op theoretische kennis. Dit heeft geleid tot een scherper en onderbouwd beeld van de mogelijkheden om bloeikracht bij leerlingen te versterken en tot een concrete leerlijn persoonsvorming.

Het doel van onze zoektocht was dus om bestaande praktijkkennis en wetenschap te verbinden. Dat deden we in samenwerking met de praktijk in verschillende scholen. We hebben onze ideeën verrijkt met de kennis, ervaringen en reacties van leerlingen, leerkrachten, schoolleiders, bestuurders, coaches en andere onderwijsexperts. We zijn dankbaar dat we de inzichten die we daardoor hebben ontwikkeld, in dit boek kunnen delen met iedereen die persoonsvorming een warm hart toedraagt.

1.4 De doelen van onderwijs

Om goed te begrijpen hoe persoonsvorming binnen het basisonderwijs een plek kan krijgen, kijken we eerst vanuit een breed perspectief naar de doelen van onderwijs. Waar draait het om in het basisonderwijs? Wat willen we bereiken met kinderen, waar streven we naar op de basisschool? Als je deze vragen aan leerkrachten stelt, krijg je meestal andere antwoorden dan wanneer je het aan beleidsmakers vraagt. En om het nog ingewikkelder te maken: ook ouders of verzorgers hebben vaak hun eigen ideeën, die meewegen bij de school die ze kiezen voor hun kinderen. Hieronder staan een paar voorbeelden van uitspraken van ouders, die we niet letterlijk zo hebben gehoord, maar die vaak in allerlei soortgelijke bewoordingen geuit worden.

⁹ Bij dit beroemde citaat wordt vaak verwezen naar het boek *Man's search for meaning* (Frankl, 1946), maar het komt niet letterlijk voor in dit boek. Het citaat is eigenlijk een samenvatting van een belangrijke boodschap uit dit boek.

Voorbeeld 1.2 Uitspraken van ouders

Als je met ouders spreekt over wat ze belangrijk vinden op de basisschool, kun je veel verschillende meningen horen. Enkele voorbeelden:

Een ouder: 'Ik vind het belangrijk dat mijn kind zo goed mogelijk uit de verf komt, dus dat de basisschool ervoor zorgt dat mijn kind uiteindelijk bij de eindtoets een voldoende hoog niveau behaalt.'

Een andere ouder: 'Ik vind het allerbelangrijkste dat mijn kind zich thuis voelt op school, in de groep. Dat mijn kind gewoon een fijne tijd heeft en niet wordt gepest!'

Nog *een andere ouder:* 'Er bestaat nog steeds veel ongelijkheid. Daarom vind ik het belangrijk dat diversiteit gewaardeerd wordt. Dat mijn kind en alle andere kinderen zichzelf mogen zijn en van elkaar kunnen leren.'

En dit is nog maar een beperkte greep uit de veelheid van ideeën over onderwijs die onder ouders leven.

We onderschrijven het ideaal van elk van deze ouders. Slechts door alle genoemde facetten mee te nemen en te vertalen naar onderwijsdoelen kan een kind helemaal tot bloei komen.

De indeling van Biesta

Over de doelen van onderwijs is door veel pedagogen en onderwijskundigen geschreven. In dit kader is het werk van de onderwijsfilosoof en pedagoog Biesta heel bekend geworden. Hij heeft de complexiteit van wat er belangrijk is in het onderwijs, tot de kern weten terug te brengen. Hij vat de drie hoofddoelen van het onderwijs als volgt samen in drie doeldomeinen (Biesta, 2015):

- 1 *Kwalificatie:* het verwerven van kennis, vaardigheden en houdingen die mensen in staat stellen iets te doen, op een bepaalde manier te handelen, bijvoorbeeld in hun beroep of studies.
- 2 *Socialisatie:* voorbereiding op een leven als lid van een gemeenschap en kennismaking met tradities, omgangsvormen en praktijken.
- 3 *Subjectificatie:* als persoon vrij, volwassen en verantwoordelijk in de wereld leren zijn.

Vaak wordt uitsluitend het derde doeldomein opgevat als persoonsvorming, maar wij zien bij alle drie deze hoofddoelen een duidelijke verbinding met persoonsvorming. Immers, alles wat een leerling leert en ervaart, draagt bij aan diens vorming als persoon:

- 1 *Kwalificatie:* dit draagt bij aan persoonsvorming, want bijvoorbeeld lezen en schrijven zijn bepalend voor je persoonlijke ontwikkeling en hebben een directe invloed op wat je je eigen maakt vanuit de wereld om je heen.

- 2 *Socialisatie*: hoe je met andere mensen leert omgaan en hoe je je daarbij aan maatschappelijke regels leert houden, is van grote invloed op jouw vorming als persoon.
- 3 *Subjectificatie*: hierbij gaat het om vragen als 'wie ben je?' en 'hoe ben je?' en thema's als autonomie en verantwoordelijkheid; deze vragen en thema's vormen de kern van persoonsvorming.

Het eerste doeldomein (kwalificatie) is al voor een belangrijk deel uitgewerkt in de bekende schoolvakken zoals taal, rekenen, wereldoriëntatie, enzovoort. De daarbij behorende basisvaardigheden zijn omschreven en er bestaan allerlei leermaterialen die bijdragen aan het onderwijsdoel 'kwalificatie'.

Kwalificatie is belangrijk, maar niet het onderwerp van dit boek.

Bij onderdelen van de andere twee doeldomeinen van onderwijs tasten velen in het duister: hoe geef je goed vorm aan socialisatie en hoe ondersteun je leerlingen daarbij, dus bij het leren om vrij, volwassen en verantwoordelijk in de wereld te staan? Met dit boek willen we het onderwijs helpen om ook deze twee doeldomeinen van onderwijs op een duidelijke en optimale manier de aandacht te geven die ze verdienen, namelijk aan de hand van een leerlijn persoonsvorming.

1.5 Wat verstaan we onder persoonsvorming?

Wat wij verstaan onder persoonsvorming is een proces waarin de leerling zichzelf leert kennen, bewust wordt van het eigen potentieel en *zelf* bewuste keuzes leert maken over het eigen handelen, rekening houdend met anderen en met de wereld als geheel. Dat schept de mogelijkheid om op te groeien tot een gelukkige en verantwoordelijke volwassene met het vermogen tot *zelfregulatie* (Drok e.a., 2024). Dit beschouwen wij als een essentieel doel van onderwijs.¹⁰

We zeiden het al in het voorwoord: in het onderwijs vindt persoonsvorming *altijd* plaats. Door de manier waarop een leerkracht met leerlingen omgaat, heeft een leerkracht namelijk elke dag opnieuw een grote invloed op de vorming van kinderen. Een voorbeeld: een leerkracht die een discriminerende opmerking laat passeren, beïnvloedt ook de persoonsvorming van de leerlingen. Denk ook aan de invloed op persoonsvorming van een leerkracht die vooral gericht is op de tekortkomingen en fouten van leerlingen of juist

¹⁰ Persoonsvorming gaat dus verder dan persoonlijke ontwikkeling, waarmee meestal wordt bedoeld het groeien als mens in kennis en vaardigheden. Persoonsvorming omvat ook de ontwikkeling van de vijf bloemblaadjes: het ontwikkelen van kernkracht, focuskracht, creatiekracht, zijnskracht en koerskracht (zie hoofdstuk 2).

de positieve impact van een leerkracht die leerlingen feedback geeft over hun kwaliteiten.

Wat wij nastreven is dat het bij persoonsvorming in het onderwijs niet blijft bij toevalligheden en goede bedoelingen, maar dat er structuur in het thema persoonsvorming wordt gebracht, onder andere door het uitwerken van een concrete leerlijn met leerdoelen en werkvormen voor in de klas.

Om als leerkracht optimaal bij te dragen aan de persoonsvorming van leerlingen, is het essentieel om ook zelf te blijven leren. Het vraagt dat je je gewaarbent van je eigen manier van denken, voelen en handelen in de klas. Hoe ben je aanwezig als leerkracht? Ben je je ervan bewust hoe je denken en voelen jouw handelen bepalen? Ben je daarin open en authentiek?¹¹ Merk je op wat de leerlingen bezighoudt? Hoe laat je je raken door wat er bij hen gebeurt? Luister je met een open hart? Toon je jouw betrokkenheid met de leerlingen? Met andere woorden: ben je volledig present aanwezig, als mens?¹² Zo wordt het werken aan persoonsvorming niet enkel een methode, maar werk je als leerkracht vanuit bewustzijn van wie je zelf bent en hoe je functioneert. Jouw eigen mens-zijn is bepalend voor het vormgeven aan persoonsvorming in de klas en de school.

Voorbeeld 1.3 Een team leerkrachten begint bij zichzelf¹³

Een leerkracht van een basisschool zag het als haar missie om leerlingen meer in contact te brengen met hun persoonlijke kwaliteiten. Ze beschouwde dit als een belangrijk element in haar pedagogische taak. De leerkracht organiseerde eerst een bijeenkomst van het hele team leerkrachten, waarin iedereen elkaars kwaliteiten benoemde. Dat gaf een bijzondere sfeer. Iedereen raakte geïnspireerd om hiermee verder te gaan, ook met leerlingen. Er werd vervolgens een training georganiseerd voor het team waarin de leerkrachten leerden om hier handen en voeten aan te geven in het werk in de klas. De ouders werden hierbij betrokken. Zo kwam in de school een boeiend proces op gang waarbij het thema kernkwaliteiten van leerlingen veel aandacht kreeg.

¹¹ Aghzanay e.a. (2024, p. 101) stellen: 'Het is tijd voor elke leraar om authenticiteit in hun onderwijspraktijk te omarmen en te zien hoe hun leerlingen gaan groeien. (...) Leraren die oprecht en trouw aan zichzelf zijn, hebben het vermogen om hun leerlingen te inspireren, te motiveren en bij hen een indruk achter te laten die zij nooit zullen vergeten.'

¹² Bastiaansen (2022) spreekt over aandachtige betrokkenheid als pedagogische grondhouding van de leerkracht. Dit concept komt dichtbij het begrip presentie van Baart (2004).

¹³ Dit voorbeeld is afkomstig uit Korthagen en Lagerwerf (2011).